

İstinsah tarihi genellikle hicridir. Eski- den daha çok yazıyla belirtilen tarihler son dönemlerde rakamla da verilir olmuş- tur; yazı ve rakamın beraber kullanıldığı da vâkidir. Rakamlar ekseriya eğri bir çiz- giye dönüşen "sene" kelimesinin üstün- de veya altında bulunur. Bazan dört ra- kamlı istinsah yılının yalnız son üç veya iki rakamı yazılarak kısaltılabilir. Bu gibi durumlarda yılın tesbiti müstensihin ya- şadığı asır, nüshanın kâğıt, cilt ve tez- yinat özellikleri yardımıyla yapılabilir. Bir kısım tarihlerde eserin istinsah edildiği ayın başları, ortaları, sonları anlamına ge- len "evâil, evâsıt, evâhır" kelimeleri kul- lanılmış, bazan da ay ve günü tam olarak verilmiştir. Daha çok arşiv belgelerinde görülen ay ismi kısaltmalarına istinsah kaydında da rastlanır. Bunlardan "mîm" muharrem, "sad" safer, "râ-elif" rebü- levvel, "râ" rebüülâhır, "cîm-elif" cemâzi- yelevvel, "cîm" cemâziyelâhır, "bâ" receb, "şîn" şâban, "nûn" ramazan, "lâm" şevval, "zâl-elif" zilcade, "zâl" zilhicce aylarına işaret eder. Tarihlerin bazan rakamların ebced hesabından karşılıkları kullanıla- rak, bazan da çözülmesi zor bilmeceler (lugaz, muamma) tarzında verildiği de gö- rülür. Osmanlı müellifleri arasında bilme- ce tarzında tarih kaydı düşenlerden biri olan Kemalpaşazâde'nin, "Kim bu tarihi çözerse büyük âlimlerin çoğunun başa- ramadığı bir işi yapmış olur" diyerek ko- nuya bir yarışma havası getirmek istediği bilinmektedir (Coşan, II [1975], 55 vd.).

#### BİBLİYOGRAFYA :

*Lisânü'l-'Arab*, "nsh", "vrk" md.leri; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 2, "Fezâ'ilü'l-'Kur'ân", 3; Müs- lim, "Vaşîyye", 14; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 14; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, Beyrut 1405/1984, XXV, 156; XXVIII, 15; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, Kum 1984, II, 390; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Te- ceddüd), s. 6; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 492; Kur- tubî, *Tefsîr*, Beyrut 1401, XVI, 175; İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, IV, 83- 87; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-'Kur'ân*, Beyrut 1401, III, 53; IV, 402; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I, 605-615; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, I, 439; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1362; E. Chiera, *Kilden Kitaplar* (trc. Ali Muzaffer Dinçol), İstanbul 1964, s. 97- 99; Zeki Velidî Togan, *Tarihîte Usûl*, İstanbul 1969, s. 83-96; D. Robinson, *Concordance to the Good News Bible*, New York 1976, s. 203; Yusuf Ziya Kavakçı, *İslâm Araştırmalarında Usûl*, Ankara 1976, s. 70, 71, 81, 105; M. M. Azami, *Studies in Early Hadith Literature*, In- dianapolis 1978, s. 106-182, 190-196; Nuray Yıldız, *Eskiçağ Kütüphaneleri*, İstanbul 1985, s. 14-16, 34, 102; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü mahfûzâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/ 1986, bk. Giriş, I, 21, 28-31; M. Makki Sibai, *Mosque Libraries*, London 1987, s. 42-115; S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar* (trc. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara 1990, s. 195-198; Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İs-

tanbul 1991, s. 29-30, 32; Mücteba Uğur, *An- siklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 267; İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültürün- de Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992, s. 44, 379-387; M. Asım Köksal, *Peygam- berler Tarihi*, Ankara 1992, I, 55; İsmail Cerra- hoğlu, *Tefsîr Usûlü*, Ankara 1995, s. 72-78; İs- mail E. Erünsal, "Yazma Eserlerin Kataloglan- masında Karşılaşılan Güçlükler I: Eser ve Mü- ellif Adının Tesbiti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 236-237; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1997, s. 151-159; Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi Hak- kında", *TM*, VII-VIII (1942), s. 253-267; M. Es'ad Coşan, "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Ta- rihi Kayıtları", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlim- leri Enstitüsü Dergisi*, II, Ankara 1975, s. 55- 65; Nihad Mazlum Çetin, "Yazma Eserlerin Ta- nınması", *İlim ve Sanat*, sy. 30, İstanbul 1991, s. 62-63; M. Uğur Derman, "Hattat", *DiA*, XVI, 493, 497.



NEBİ BOZKURT - NEVZAT KAYA

### İSTİNŞAK

(الاستنشاك)

Abdest ve gusûlde burna su çekme, burun içini temizleme anlamında fıkıh terimi (bk. ABDEST; GUSÛL).

### İSTİNTAC

(الاستنتاج)

Öncüllerden sonuç çıkarma anlamında bir istidlâl türü olarak kullanılan mantık terimi, çıkarım.

Sözlükte "sonuç çıkarma, sonuca ulaş- ma, bir şeyi başka bir şeyden çıkarmayı isteme" gibi mânalara gelen *istintâc* mantık kitaplarında, belirtilen sözlük anlamları yanında öncüllerden sonuç elde etme şeklindeki akıl yürütmeyi ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. İstin- tac bir istidlâl türü kabul edilmekte, bir önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını başka bir önermeden çıkarmanın (istintac) vasıtalı bir istidlâl olduğu belirtilmekte- dir.

İstintac çoğunlukla tümel bir önerme- den tikel bir önermeye, kanunlardan olay- lara, sebeplerden sonuçlara, müessirden esere götüren akıl yürütme olarak kabul edilir. Meselâ, "Şu beldenin bütün sakin- leri cömerttir" ve, "Ahmet o beldenin sa- kinlerindedir" önermelerinden, "O hal- de Ahmet de cömerttir" şeklinde bir so- nuç çıkarılması istintac türünde bir is- tidlâldir. Bazı klasik kaynaklarda istintac kavramı daha çok "sonuç elde etme" şek- lindeki sözlük anlamında kullanılırken ter- im sözlüğü tarzındaki eski eserlerde is-

tintaca yer verilmemesi bu terimin ye- ni olduğunu göstermektedir. Geçmişte mantıkçılar istidlâlî kıyas, *istikrâ* ve tem- sil şeklinde bir tasnife tâbi tutarken gü- nümüzde bu tasnifte kıyas yerine istintac tercih edilmektedir. Çünkü kıyas istintacın en basit şekli olup istintac kıyası da içine alan daha kapsamlı bir kavramdır. Nitekim bazı kaynaklarda bu terim Batı dillerindeki "deduction" (tümdengelim) teriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır (meselâ bk. İsmail Fenni, s. 166). Buna göre istintac, "tikel önermelerden tümel bir sonuca ulaşılmasını sağlayan akıl yü- rütme yöntemi" şeklinde tarif edilen *istikrânın* karşıtı bir kavramdır. Şu halde istintacî istidlâl, diğer bir ifadeyle istid- lâl-i limmî de *istikrâî istidlâlî* (istidlâl-i in- nî) karşıtıdır.

Öte yandan *istikrâ* ile istintacın benzer yönleri de vardır. Nitekim ikisi de vasıtalı akıl yürütmedir; formel olarak ikisi de üç önermelidir, yani ikisi de açık veya örtülü olarak üç önermeyi kapsar; ikisi de akıl yürütmenin zorunlu ilkesi olan ayniyet (özdeşlik) prensibine dayanır. İstintac ile *istikrânın* en önemli farkı ise ilkinde tü- melden tikele, genden özele gidilirken ikincisinde bunun aksine bir yol izlenme- sidir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Fenni, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 166; İbrâhim Medkûr, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Kahire 1399/1979, s. 13; Cemil Salībā, *el-Mu' cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, I, 75-77; Orhan Hançerlioğlu, "Vargı", *Felsefe Ansiklopedisi*, İs- tanbul 1980, VII, 130.



ABDÜLKUDDÜS BİNGÖL

### İSTİNZÂL

(bk. RUH ÇAĞIRMA).

### İSTİRÂK-ı SEM'

(استراق السمع)

Şeytanlarla cinlerin gökten haber öğrenmek amacıyla kulak kabartmaları anlamında bir tabir.

Sözlükte "gizlice almak, çalmak" mânâ- sındaki *serak* (*serika*) kökünden türeyen ve aynı anlamı taşıyan *istirâk* ile "işitmek, işitme duyusu, kulak" mânasındaki *sem'* kelimelerinden oluşan *istirâk-ı sem'* (isti- râku's-sem'), "gizli sözlerle kulak kabartıp dinlemek" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "srk" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtî*, "srk" md.). Şeytanlarla cinlerin semâdan haber